

BUGUNGI JAMIYATNING SOTSIOMADANIY TRANSFORMATSIYADA EKOLOGIK IDEALLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

MURATOVA Dildora Abdumanapovna

Renessans ta’lim universiteti tadqiqotchisi, dotsent, PhD

muratovadildora959@gmail.com

(Toshkent, O‘zbekiston)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bugungi kun jamiyatning sotsiomadaniy transformatsiyada ekologik ideallarning o‘rni va ahamiyati hamda ekologik ideal – bu inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanatli munosabatlarga asoslangan jamiyat tuzilishining namunaviy ko‘rinishidir. Bu muhim konsepsiya zamonaviy dunyoning dolzarb ehtiyojlarini aks ettiradi. Bu tushuncha oddiy orzu yoki xayoliy maqsad emas, balki insoniyat oldida turgan eng dolzarb vazifalardan birini ifodalaydi. Ekologik ideal tushunchasi insoniyat tarixida ilk bor bunday keng miqyosda muhokama qilinmoqda va bu bejiz emas.

***Kalit so‘zlar:** ijtimoiy ideal; ekologik ideallar; ekologik madaniyat; ekologik xavfsizlik; sotsiomadaniy transformatsiyasi; ijtimoiy tizim, global iqlim o‘zgarishi, tabiiy muhit.*

ABSTRACT

The ecological ideal is an exemplary model of social structure based on balanced relationships between humans and nature. This important concept reflects the urgent needs of the modern world. It is not a mere dream or utopian goal, but rather represents one of the most pressing tasks facing humanity. The concept of ecological ideal is being discussed on such a broad scale for the first time in human history, and this is not without reason.

***Keywords:** social ideal; ecological ideals; ecological culture; ecological safety; sociocultural transformation; social system; global climate change; natural environment.*

KIRISH

Jamiyat tarixi va alohida shaxs hayot faoliyatini ideallar bilan bog‘liq holda o‘rganish - ijtimoiy jarayonlarning insonparvarlik darajasini va sodir bo‘lgan ijtimoiy o‘zgarishlarning axloqiy ahamiyatini aniqlash imkonini beruvchi eng fundamental baholash va o‘lchash usullaridan biridir. Bu yondashuv orqali biz jamiyatning rivojlanish yo‘nalishlarini va insoniyat oldida turgan maqsadlarning mohiyatini

chuqurroq anglash imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Aynan shu sababli ideallar masalasi ko‘plab tadqiqotchilarning e‘tiborini o‘ziga jalb etib kelgan va bugungi kunda ham jalb etmoqda. Bu e‘tibor tasodifiy emas, chunki ideallar jamiyat taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichi sifatida namoyon bo‘ladi va ijtimoiy rivojlanishning yo‘nalishlarini belgilab beradi. Ideallar nafaqat jamiyat taraqqiyotining mezoni, balki inson ma‘naviy kamolotining ham muhim omili hisoblanadi.

MATERIAL VA METODLAR.

Avvalo, “ideal deganda (yun. idea — timsol, g‘oya, tushuncha) - biror narsa, voqea va hodisaning oliy namunasi, kamoloti; ayrim shaxs, shaxslar guruhi, tabaqa va jamiyat intiluvchi oliy maqsad”, tushuniladi. “Ideal muayyan tarixiy sharoitda ijtimoiy hayotning barcha jabhalari bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanadi. Idealning amalga oshishi yoki oshmasligi uning voqelik bilan bog‘liqligiga, taraqqiyotni qanchalik to‘liq va to‘g‘ri in‘ikos ettirishga bog‘liq. Ideal real mavjud bo‘lib, go‘zallikning yuqori darajada namoyon bo‘lishidir. U hayotdagi, san’atdagi obyektiv go‘zalliklar haqida mukammal, to‘liq subyektiv tushunchalarimizdan iborat. Ideal deganda, birinchi navbatda, inson go‘zalligi tushuniladi. Har tomonlama yetuk, go‘zal kishi bizning estetik idealimizdir. Har bir millat go‘zallik haqida o‘z milliy idealiga ega, chunki i. ch. usuli, yashash sharoiti, geografik muxit, psixologiyasi turlichadir”, deyiladi O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasida.

Ko‘pchilik olimlarning fikricha, ideallar - bu inson va jamiyat intilayotgan oliy maqsadlardir. Ba‘zi mualliflar ideallarni maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatning umumiy shakllari deb hisoblaydilar va “ideal kategoriyasi chuqur ijtimoiy ahamiyatga ega” deb ta’kidlaydilar. Boshqalar esa uning subyektivligini qayd etib, “ideal subyektning yakuniy, umumiy, eng muhim maqsadi sifatida namoyon bo‘ladi” deb yozadilar. Uchinchi guruh olimlari ideallarni ongning dialektik-ikki yoqlama, ijtimoiy-individual tabiatining aksi sifatida ko‘rib, “ideallarda individual va jamoaviy faoliyatning yakuniy maqsadlari aks etishini” qayd etadilar. To‘rtinchi guruh vakillari idealning muhim xususiyati sifatida “teleologik va aksiologik tomonlarning birligi”ni ko‘rsatadilar. Beshinchi guruh olimlari esa ideallarni qadriyatlar tizimining organik elementi sifatida ko‘rib, uni “zaruriy, lozim va istalgan maqsad” sifatida tavsiflaydilar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqotchi D.Shokirovning fikricha “Ideallar - shaxsning hozirgi real imkoniyatlari chegarasidan tashqaridagi orzu-umidlari, ular ongda bor, lekin har doim

ham amalga oshmaydi. Chunki ularning paydo bo'lishiga sabab bevosita tashqi muhit bo'lib, o'sha ideallar obyekt bilan shaxs imkoniyatlari o'rtasida tafovut bo'lishi mumkin".

Tadqiqotchi A.Ravshanov esa: "Har bir jamiyatda davriy va umumiy ma'naviy ideallar yuzaga keladi. Davriy ma'naviy ideallar bir jamiyatning ehtiyojlarini ro'yobga chiqarsa, umumiy ma'naviy ideallar esa barcha jamiyatga xos bo'ladi".

Insoniyat tarixida tub burilish yasagan "neolit inqilobi" (bu atamani mashhur arxeolog Gordon Chayld kiritgan) mehnat faoliyatining mutlaqo yangi turlari – dehqonchilik va chorvachilikning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Bu jarayon odamzod hayotida ulkan o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi insonning tabiatga munosabatini tubdan o'zgartirdi. Agar ilgari odamlar tabiat in'om etgan ne'matlarni terib-termachlab, ov qilib kun kechirgan bo'lsa, endi ular tabiatga faol aralasha boshladilar. Masalan, o'simliklarni ekib o'stirish, hayvonlarni xonakilashtirish va ko'paytirish orqali tabiatga ongli ta'sir ko'rsata boshladilar.

Buyuk mutafakkir Farobiy asarlarida borliqda inson ketegriyasi alohida o'rin tutada. "Al-Farobiyning fikriga ko'ra, universallik yaxlitlikdir, unga hamma narsa oqilona intiladi va shu nuqtayi nazardan ijtimoiy ontologiya modelini qurish "borliq yaxlitligi"ga da'vatlarni eshitgan fazilatli inson tabiatiga eng mos keladi". Darhaqiqat, Farobiy o'zining falsafiy ta'limotida universallik va yaxlitlik tushunchalariga alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha, koinotdagi barcha narsalar, hodisalar va jarayonlar bir butun tizimni tashkil etadi va ular o'rtasida doimiy uyg'unlik, mutanosiblik mavjud.

O'rta asrlarning mutafakkiri Grigoriy Nisskiy va boshqa faylasuflar insonning tabiatdagi bu alohida o'rnini nazariy jihatdan asoslab berganlar. Ularning ta'limotiga ko'ra, "inson ikki olam – ruhiy va moddiy dunyoning tutashgan nuqtasida turadi. Uning aqli va erkin irodasi ilohiy mohiyatga ega bo'lsa, tanasi uni moddiy dunyo bilan bog'laydi". Bu qarash insonning tabiatdan ma'lum darajada ajralganligini ko'rsatadi.

O'rta asr falsafasida ijtimoiy ideal haqidagi tasavvurlar yanada chuqurlashdi va rivojlandi. Bu borada arman faylasufi Grigor Tatevatsining qarashlari alohida e'tibor qaratishga loyiq. U jamiyatni tirik organizmga o'xshatib, o'ziga xos nazariyani ilgari surdi. Tatevatsi ta'limotiga ko'ra, xuddi tirik organizmdagi har bir a'zo ma'lum bir vazifani bajarani kabi, jamiyatda ham har bir inson o'zining aniq belgilangan vazifasini bajarishi lozim. Faylasufning fikricha, "jamiyatdagi uyg'unlik va barqarorlik barcha a'zolarining o'z vazifalarini to'g'ri bajarishi va o'zaro muvofiq harakat qilishiga bog'liq. Xuddi inson tanasidagi barcha a'zolar birgalikda

ishlagandagina sogʻlom hayot taʼminlanganidek, jamiyat ham faqat barcha aʼzolarining hamjihatligi va hamkorligi tufayli ravnaq topadi”.

Vengriyalik faylasuf Dyord Lukach taʼkidlaganidek, “insonning borliq haqidagi tasavvurlari uning amaliy faoliyati bilan chambarchas bogʻliq. Inson shunday dunyoqarashni shakllantiradiki, u mavjud ijtimoiy munosabatlar sharoitida amaliy faoliyatni toʻgʻri yoʻnaltirish va samarali amalga oshirish imkonini beradi”. Shunday qilib, insonning tabiatdagi alohida oʻrni nafaqat uning aqli va erkin irodasi bilan, balki jamiyat rivojlanishining maʼlum bosqichida shakllangan amaliy ehtiyojlar bilan ham bogʻliq. Insonning dunyoqarashi va tabiatga munosabati uning amaliy faoliyati bilan uzviy aloqada rivojlanib borgan.

Tadqiqotchi E.Xusanov taʼkidlaganidek: “2030-yilgacha boʻlgan davrda Oʻzbekiston Respublikasining “Atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi Prezident Farmonida ekologik muammolarni bartaraf etish orqali inson-tabiat-jamiyat komponentlarining oʻzaro mutanosibligini saqlashga alohida urgʻu berilgan boʻlib, tabiat muhofazasini amalga oshirishda har qanday ijtimoiy-siyosiy chora-tadbirlarni qoʻllash bilan birga jamiyat aʼzolari ongini ekogumanistik dunyoqarash ostida toʻlaqonli shakllantirmas ekanmiz ekoolamni turli chekinishlardan qutqaraolmaymiz”.

XULOSA

Qadriyatlar tizimini oʻrganish borasida olib borilgan barcha tadqiqotlarda ideal tushunchasi markaziy oʻrin egallaydi. Olimlar idealni turli nuqtayi nazardan - uning shakllanish asoslari, tarixiy rivojlanishi, ijtimoiy hayotning turli sohalaridagi namoyon boʻlishi kabi jihatlardan oʻrganganlar. Ideal tushunchasiga berilgan taʼriflar xilma-xil boʻlsa-da, barcha mutaxassislar bir nuqtada birlashadilar: ideallar inson faoliyatini yoʻnaltiruvchi va tartibga soluvchi muhim omil hisoblanadi. Ideallar shaxsning xatti-harakatlariga taʼsir koʻrsatib, uning hayotiy maqsadlarini belgilaydi va faoliyatini muayyan yoʻnalishga boshlaydi.

Umuman olganda idellar ham alohida shaxsning, ham butun jamiyatning manfaatlarini oʻzida mujassam etadi. Shu maʼnoda ideallar shaxsiy va ijtimoiy ongni bogʻlovchi koʻprik vazifasini oʻtaydi. Ideallar insonga hayotiy yoʻnalish berib, uning qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Masalan, adolat, ezgulik, goʻzallik kabi umuminsoniy ideallar shaxsning maʼnaviy qiyofasini belgilaydi. Kasbiy faoliyatda esa mutaxassislik ideallari muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyat taraqqiyotida ideallar ijtimoiy rivojlanishning maqsad va yoʻnalishlarini belgilab beradi. Ular ijtimoiy ongning muhim qismi sifatida jamiyat aʼzolarining fikrlash tarzi va xatti-harakatlariga taʼsir koʻrsatadi. Shu bilan birga, ideallar doimiy rivojlanib, takomillashib boradi va har bir tarixiy davrning oʻziga xos xususiyatlarini aks

ettiradi.

Ijtimoiy ideallarning tabiatini tushunish uchun insoniyat tarixining ilk davrlariga, ya'ni odamlar tabiat hodisalarini anglash va o'zlashtirishning dastlabki bosqichi bo'lgan mifologik tafakkur shakllariga murojaat qilish zarur.

Bugungi kundagi ekologik vaziyat mutaxassislar tomonidan "global miqyosdagi favqulodda holat" deb baholanmoqda va bu baho mutlaqo o'rinlidir. Bu holat insoniyatni jiddiy mulohaza yuritishga, o'z taraqqiyot yo'lini qayta ko'rib chiqishga majbur qilmoqda. Zamonaviy dunyo hozirgi paytda tarixiy chorrahada turibdi yoki olimlar tili bilan aytganda, bifurkatsiya nuqtalari zonasiga kirgan. Bifurkatsiya nuqtalari – bu shunday holatki, unda tizim o'z rivojlanish yo'nalishini tubdan o'zgartirishi mumkin bo'lgan tanlov qarshisida turadi.

Faylasuflar tomonidan ilgari surilgan gumanizm va umuminsoniy qadriyatlarning birligi to'g'risidagi g'oya aynan shu ekologik ideallarda o'z ifodasini topmoqda. Bu esa insoniyat oldida turgan ekologik muammolarni yechishda yangi imkoniyatlar ochadi. Insoniyat o'z taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo'yar ekan, tabiat bilan uyg'un munosabatlarni shakllantirish, kelajak avlodlar manfaatlarini hisobga olish, umuminsoniy qadriyatlarga sodiq qolish kabi tamoyillarga tayanishi zarur.

Bugungi kundagi ekologik vaziyat tabiatga nisbatan mutlaqo yangicha munosabatni shakllantirishni taqozo etmoqda. Atrof-muhitning tobora yomonlashib borayotgani, tabiiy resurslarning kamayishi va ekologik muammolarning global tus olishi bu masalaning naqadar dolzarbligini ko'rsatmoqda. Bu yangicha munosabat gumanistik tamoyillarga asoslangan dunyoqarash va ekologik ideallarni ijtimoiy rivojlanishning yo'naltiruvchi kuchi sifatida shakllantirishni talab qiladi. Bunday yondashuv nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u insoniyat kelajagini belgilab beruvchi asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Bunday zaruratni quyidagi ijtimoiy-tabiiy hodisalar majmui belgilab bermoqda.

Birinchidan, hozirgi ekologik vaziyatning o'ziga xos xususiyati va uni qadriyatlar nuqtayi nazaridan anglash gumanistik tamoyillarga asoslangan dunyoqarash va dunyoni his etish tizimini shakllantirishni talab qilmoqda. Bu jarayon insoniyat tarixida ilk bor shunday keng miqyosda namoyon bo'lmoqda. Bu tizimga ko'ra, nafaqat har bir alohida shaxs, balki umuman insoniyat mutlaq qadriyat sifatida qaralishi lozim. Bu qadriyat tizimi insoniyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning yangi bosqichini belgilab beradi. Masalan, biror hududdagi ekologik muammo faqat shu joydagi aholigagina emas, balki butun insoniyatga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Chernobil fojiasi yoki Orol dengizi muammosi bunga yaqqol misol bo'la oladi. Bu fojialar nafaqat mahalliy, balki global miqyosdagi oqibatlariga olib keldi va ularning

ta'siri hanuzgacha davom etmoqda.

Ikkinchidan, bugungi kunda yashayotgan insonlarning tabiiy muhit sifatini hayot uchun yaroqli holatda saqlab qolish ehtiyojlari tobora ortib bormoqda. Bu tendensiya dunyoning barcha mintaqalarida kuzatilmoqda va tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu ehtiyoj toza havo, ichimlik suvi, sog'lom oziq-ovqat mahsulotlari, ekologik toza yashash muhiti kabi hayotiy muhim omillarni o'z ichiga oladi. Bu omillarning har biri inson salomatligi va hayot sifati uchun muhim ahamiyatga ega. Shaharlarda yashil hududlarni ko'paytirish, sanoat korxonalarining ekologik xavfsizligini ta'minlash, chiqindilarni qayta ishlash kabi masalalar bugungi kunning dolzarb vazifalariga aylangan. Bu vazifalarni hal etish uchun nafaqat mahalliy, balki xalqaro darajada ham sa'y-harakatlar amalga oshirilmoqda.

Uchinchidan, insoniyatning kelgusi mavjudligi va rivojlanish ehtiyojlari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu masala insoniyat tarixida ilk bor bunday keskin qo'yilmoqda. Bu kelajak avlodlar uchun tabiiy resurslarni saqlab qolish, ekologik xavfsiz texnologiyalarni rivojlantirish, tabiiy muhitni sog'lomlashtirish kabi vazifalarni o'z ichiga oladi. Bu vazifalar nafaqat ekologik, balki ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatga ham ega. Iqlim o'zgarishi, bioxilma-xillikning kamayishi kabi muammolar kelajak avlodlar hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu muammolarning yechimi bugungi kunda qabul qilinadigan qarorlarga bog'liq.

To'rtinchidan, tabiatga iste'molchilik munosabatini oldini olish imkoniyatidan tashvishlangan, ekologik yo'naltirilgan yagona taraqqiyparvar jamoatchilik fikrini shakllantirish ehtiyoji mavjud. Bu ehtiyoj tobora kuchayib bormoqda va yangi ijtimoiy harakatlarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Bu jamiyatda ekologik madaniyatni rivojlantirish, ekologik ta'lim-tarbiyani kuchaytirish, ommaviy axborot vositalari orqali ekologik ma'rifatni targ'ib qilish orqali amalga oshirilishi mumkin. Bu jarayonda nafaqat davlat muassasalari, balki nodavlat tashkilotlar, fuqarolik jamiyati institutlari ham faol ishtirok etishi lozim.

Beshinchidan, qadriyatlarni ekologik maqsadga muvofiqlik nuqtayi nazaridan qayta ko'rib chiqish va tartiblash ehtiyoji mavjud. Bu jarayon jamiyatning barcha qatlamlarini qamrab olishi va uzoq muddatli istiqbolga mo'ljallangan bo'lishi kerak. Bunda iqtisodiy foyda va ekologik xavfsizlik, sanoat rivojlanishi va tabiatni muhofaza qilish, iste'mol madaniyati va resurslarni tejash kabi masalalarda muvozanatni topish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu muvozanatni topish oson emas, ammo u kelajak taraqqiyot uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Oltinchidan, tabiatni bo'ysundirish siyosatidan u bilan hamkorlikda rivojlanish, ya'ni koevolutsiyaga o'tish ehtiyoji mavjud. Bu o'tish jarayoni murakkab bo'lib, u jamiyatning barcha sohalarida chuqur o'zgarishlarni talab etadi. Bu tabiat qonunlarini

chuqur o'rganish, tabiiy jarayonlarga mos keladigan texnologiyalarni joriy etish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish tizimini yaratishni nazarda tutadi. Bu tizim nafaqat texnik, balki ijtimoiy va madaniy jihatlarni ham qamrab olishi kerak.

REFERENCES

1. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 4-jild. – T.: “O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti. 2002. 77-b.
2. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 4-jild. – T.: “O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti. 2002. 77-b.
3. Масалан: Ницше Ф. Нравственного идеалы нашего времени. – Москва, 1893. Фромм Э. Анатомия человеческой декруктивности. – Москва: Наука. 1994. — 447 с.; Выжлетсов Г.П. Аксиология культуры. — СПб., 1996; Гречаный В.В. Категория сенности/Философский и лингва-семантический анализ. — СПб., 1993; Каган М.С. Философская теория сенности. — СПб., 1997; Максимов А.Н. Философия сенностей. — М., 1997; Смирнов П.И. Общечеловеческие сенности как результат массовых действий людей. — Гродно, 1992.
4. Иленков Э.В. Идеал / Философская энциклопедия. Т.2. — М., 1962. С. 195.
5. Ятсенко А.И. Селеполагание и идеалы. — Киев, 1977. С. 171
6. Дробниский О.Г. Проблемы нравственности. — М., 1977. С. 29
7. Давидович В.Е. Теория идеала. — Ростов-на-Дону, 1983. С. 34
8. Выжлетсов Г.П. Аксиология культуры. — СПб., 1996. С. 58
9. Shokirov D. Shaxs dunyoqarashi va e'tiqodining o'zgaruvchanlik xususiyatlari// Central Asian academic journal of scientific research. 2022/Volume 2/Issue 6/337-342 B.
10. Ravshanov A.S. Barkamol avlodni tarbiyalashda ma'naviyat va milliy qadriyatlarning o'rni// Falsafa va huquq. 2023/3. 187-191 bb.
11. Пўлатова, Д. А. (2024). ГЛОБАЛ ТАҲДИДЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШДА ИСЛОМ ФАЛСАФАСИ АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(1), 457-466.
12. Childe, V.Gordon. Man makes himself. - London Watts; 1936. - 294 P.
13. Masharipova, G. K. (2020). The Natural-Scientific Heritage of The Khwarezm Ma'mun Academy and Its Socio-Philosophical Views. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(09).
14. Ramatov J.S., Hasanov M. Abu Nasr Forobiyning falsafiy qarashlari, xususan, inson ma'naviy kamoloti haqidagi ilmiy-falsafiy ta'limoti.// Academic Research in Educational Sciences. 2022. June. Volume 3. 1170-1179 b.